

تبیین مبانی و ماهیت قرارداد اختیار معامله در خلال تناقضات و تعارضات حقوقی، فقهی و قانونی (با تأکید بر معاملات آثار صنایع دستی)

قرارداد اختیار معامله با توسعه بازارهای مالی به‌ویژه بازار بورس و اوراق بهادار در ایران وارد مباحث حقوقی، فقهی و قانونی ایران شد. از این‌رو با توجه به متفاوت بودن این نوع قرارداد با قراردادهای معمول و رایج در نظام حقوقی و فقهی مبانی، ماهیت و صحت آنها مورد تردید قرار گرفت و مخالفان و موافقان بسیار زیادی در بین حقوقدانان، فقها و قانونگذاران پیدا کرد. از زمان ورود این نوع قرارداد به ایران تاکنون ماهیت آن مورد ایراد است که مهم‌ترین عامل آن نیز نگرش‌های مختلف حقوقی، فقهی و قانونی به آن بوده است. به همین منظور در این پژوهش با رویکردی متفاوت از پژوهش‌های پیشین که صرفاً از یک منظر و حداکثر دو منظر به بررسی این نوع قرارداد پرداخته‌اند، تلاش شده است با رویکردی تطبیقی علاوه بر بررسی ماهیت این قراردادهای از سه منظر حقوقی، فقهی و قانونی، با نگرشی مستقل از این سه رویکرد این نوع قراردادهای را مورد بررسی قرار دهد. این پژوهش به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که تعارضات، تناقضات و اختلافات بر سر ماهیت این نوع قراردادهای حاصل بی‌توجهی به ماهیت مستقل این نوع قراردادهای بوده و هیچ کدام از این رویکردهای سه‌گانه ماهیت مستقلی برای این قراردادهای قائل نبوده‌اند و تلاش کرده‌اند که این نوع قرارداد را در قالب دیگر عقود و تحت ضوابط و شرایط دیگر عقود مورد ارزیابی قرار دهند و یکی از مهم‌ترین عوامل بروز اختلافات، تعارضات و تناقضات در این حوزه را می‌توان همین موضوع عنوان کرد. این در حالی است که این نوع قراردادهای دارای ماهیتی مستقل و منحصر به خود هستند. این نوع قراردادهای را می‌توان به معاملات صنایع دستی نیز بسط داد.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی ماهیت قرارداد اختیار معامله از سه منظر حقوقی، فقهی و قانونی با رویکردی تطبیقی.
۲. بررسی علل تعارضات، تناقضات و اختلافات بر سر ماهیت این نوع قراردادهای در حقوق، فقه و قانون.

سؤالات پژوهش:

۱. مفهوم و ماهیت حقوقی، فقهی و قانونی قرارداد اختیار معامله چیست؟
۲. انواع قرارداد اختیار معامله چیست و کاربرد آنها چه می‌باشد؟

کلیدواژه‌ها: قرارداد اختیار معامله، فقه، حقوق، صنایع دستی، ابزارهای مالی مشتقه.

مقدمه

قرارداد اختیار معامله در شکل جدید آن یکی از ابزارهای مالی مشتقه معمول و پرکاربرد در بازارهای مالی، به‌ویژه بازار بورس و اوراق بهادار به حساب می‌آید. این نوع عقود و قراردادها در شکل سنتی آن برای بسیاری از کشورها نظیر یونان، ایالات متحده و برخی دیگر از کشورهای اروپایی دارای سابقه‌ای به درازای چند قرن و برای برخی دیگر از کشورها من جمله ایران دارای سابقه‌ای به درازای چند دهه است. با این حال، جدید بودن این نوع قراردادها و ورود آن به نظام مالی و اقتصادی و نظام حقوقی، فقهی و قانونی ایران منجر به بروز مباحث، نظریات و استدلال‌های حقوقی، فقهی و قانونی بسیاری در رابطه با مبانی، ماهیت، صحت و چگونگی استفاده از این ابزارها در بازارهای مالی و اقتصادی شده است. در این رابطه هم در میان حقوقدانان بر سر ویژگی‌ها و خصایص حقوقی این نوع قرارداد و هم در میان فقها در رابطه با دارا بودن شرایط و ضوابط شرعی و حلال یا حرام بودن این نوع قراردادها اختلاف نظرهای بسیار زیادی ایجاد شد و تضاد در این دو حوزه به ابهامات و تردیدهایی در حوزه قانونگذاری و وضع قوانین و مقررات برای تبیین و تنظیم قواعد و قوانین اجرایی و نظارتی این گونه قراردادها شده است. موضوع حائز اهمیت این است با وجودی که امروزه اهمیت، ضرورت، کاربرد و فواید این نوع قراردادها محسوس و مورد تأکید قرار دارد، اما از طرف دیگر تناقضات، تعارضات و اختلاف نظرهای حقوقی، فقهی و قانونی در این حوزه چالش‌ها و مانع بسیار زیادی برای استفاده از آنها به وجود آورده است. یکی از مهم‌ترین علل این موضوع ابهامات و نبود وحدت نظر بر سر ماهیت این نوع قراردادهاست. بنابراین با وجودی که پژوهش‌ها و تحقیقات متعددی در خصوص مبانی، ماهیت، شرایط و صحت این قراردادها در حوزه‌های مختلف علی‌الخصوص فقهی و حقوقی به رشته تحریر درآمده است، اما تعارضات و تناقضات پیرامون این نوع قراردادها همچنان پابرجا مانده است.

بررسی پیشینه پژوهش حاکی از آن است که تاکنون اثر مستقلى با این عنوان به رشته تحریر درنیامده است. با این حال پژوهش‌هایی به بررسی قرارداد اختیار معامله و این بحث در فقه و حقوق اسلامی پرداخته‌اند. به‌عنوان مثال، در حوزه فقهی عبدالرحمانیان و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی و با توجه به دیدگاه فقه اسلامی اختیار معامله را مورد بررسی قرار داده‌اند و چنین استدلال کرده‌اند که با توجه به اینکه این قراردادها به‌عنوان قراردادهایی نوظهور محسوب می‌شوند از منظر حقوقدانان و فقها علی‌الخصوص فقهای اهل سنت در خصوص صحت آنها ایراداتی وارد شده است. موسی‌زاده (۱۳۹۲) در پژوهشی به مطالعه موضوع قماری بودن قرارداد اختیار معامله پرداخته است. وی در این پژوهش نشان داده است که قماری دانستن قرارداد اختیار معامله ناشی از ابهاماتی است که در خصوص قمار در قوانین وجود دارد و این دو از لحاظ ماهیت، عناصر، کارکرد، هدف، احکام و ... با یکدیگر کاملاً متفاوتند. عباس‌پور و همکاران (۱۳۹۱) در بررسی فقهی قرارداد اختیار معامله ضمن بیان دیدگاه‌های مختلف دانشمندان اسلامی، در تلاش است که به درستی و نادرستی صحت این قراردادها و تطبیق آن‌ها با چگونگی عقود و موازین شرعی بپردازد. پژوهش راعی و همکاران (۱۳۹۰) در ارزیابی آثار ابعاد حقوقی، فقهی و نظارتی قرارداد اختیار معامله در بازارهای مالی ایران نیز نشان داده است که قالب منحصر به فرد قرارداد اختیار معامله که متضمن ایجاد تعهد برای یکی از طرفین و ایجاد اختیار

(حق) برای طرف دیگر قرارداد است باعث شده یافتن قالب مشابه آن در چارچوب یکی از عقود معین یا ادله مصرح در مقررات شرع را سخت و تقریباً غیرممکن ساخته باشد. امینی و همکاران (۱۳۹۰) در بررسی فقهی قرارداد اختیار معامله را از جمله ابزارهای جدید در بازارهای بورس دانسته که می‌توان آن را از طریق برخی عقود متعارف مانند: جعاله و صلح تصحیح نمود، هرچند پیوند آن با برخی از عقود دیگر مانند: بیمه و وکالت با چالش مواجه است. در بحث پیوند اوراق اختیار معامله، پیشنهاد مشارکت و وکالت را می‌توان مطرح نمود و اشکالات وارده قابل دفع است. احکام این اوراق چون مالیت، تنزیل و سایر موارد با مبانی شرع سازگاری دارد. پژوهش‌هایی که به بررسی حقوقی قرارداد اختیار معامله پرداخته‌اند نیز می‌توان به مورد زیر اشاره نمود: کشتکاری و علوم‌ی یزدی (۱۳۹۲) به بررسی ساختاری موضوع و وجود چالش‌های حقوقی در قرارداد اختیار معامله نشان دادند که ابزارهای مالی مشتقه نقش ویژه و تاثیرگذاری در ارتقای سطح بازارهای مالی دارند و قرارداد اختیار معامله در مقایسه با سایر ابزارهای مشتقه از تساهل و نرمی بیشتری برخوردار است، پس به دلیل وجود آن بهتر می‌توان خطرات تاثیر گرفته از نوسانات قیمت را پوشش داد، اما با توجه به این‌که قرارداد اختیار معامله، از عقود نوظهور است، عده‌ای از حقوقدانان و فقهاء، مخصوصاً فقهای عامه قراردادهای عنوان شده را واجد ایرادات عدیده دانسته و از جهات مختلف در صحت آن شک و تردید داشته‌اند. درحالی‌که با پاسخگویی به ابهامات به وجود آمده، می‌توان مبانی اعتبار این قرارداد را تبیین کرد. حسین‌زاده (۱۳۸۷) نیز در پژوهش خود قصد دارد قرارداد اختیار معامله را از دیدگاه معنایی و مفهومی، موارد کاربرد، انواع آن، مزایا و معایب از لحاظ حقوقی معرفی کند. آنچه از مطالعه پیشینه پژوهش‌های صورت گرفته در خصوص قرارداد اختیار معامله استنباط می‌شود این است که با وجودی که هر یک از این تحقیقات برخی از جوانب این قرارداد را مورد بررسی قرار داده‌اند، اما رویکردی تطبیقی و کل‌نگر که هر سه حوزه حقوقی، فقهی و قانونی این نوع قراردادها را مورد بررسی قرار دهد، در این پژوهش‌ها یافت نمی‌شود. همچنین در هر یک از این پژوهش‌ها صرفاً از یک یا دو منظر به این قراردادها توجه شده است و در هیچ یک از آنها ماهیت مستقل این نوع قراردادها تشریح نشده و مورد بررسی قرار نگرفته است که این موضوع از جمله وجوه تمایز پژوهش حاضر با پژوهش‌های پیشین است. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای انجام شده است.

نتیجه‌گیری

آنچه در بررسی رویکردهای حقوقی، قانونی و فقهی در رابطه با قرارداد اختیار معامله می‌توان استنباط نمود این است که قرارداد اختیار معامله نوعی قرارداد است که در ایران صرفاً مورد استفاده قرار گرفته است نه اینکه در چارچوب قواعد حقوقی، فقهی و یا براساس نیاز جامعه طراحی و تدوین شده باشد. بنابراین این قرارداد نوعی قرارداد وارداتی و دارای اصالت و ماهیتی خارج از قوانین و حقوق ایران و خارج از قواعد و اصول فقهی است؛ چراکه این عقد یا قرارداد ریشه در معاملات و مبادلات اقتصادی، تجاری و بازار سرمایه کشورهای اروپایی، امریکایی که در حوزه بازار سرمایه و اوراق بهادار و ابزارهای مشتقه مالی پیشقدم بوده‌اند دارد، از این رو جستجوی مبانی و اصول آن در فقه و شرع و قوانین

و حقوق داخلی ایران و تلاش برای تبیین ماهیت و مبانی آن برپایه اصول و قواعدی فقهی که قادر باشد همه جوانب و زوایا و ارکان این قرارداد را مورد بررسی قرار دهد و در رابطه با هر یک از ویژگی‌های آن حکم نماید، خالی از ایراد نیست. نکته حائز اهمیت این است که اینگونه قراردادها در وهله اول در مبادلات اقتصادی، تجاری و بازار سرمایه ایران به واسطه تحولات و توسعه همه جانبه بازارهای سرمایه و بازارهای مالی ورود پیدا کرده است و در وهله دوم به تبع ورود آن به بازارهای مالی به حوزه حقوقی، قانونی و فقهی نیز ورود پیدا کرده است. با این حال آنچه از بررسی و تطبیق استدلال‌ات حقوقی، فقهی و قانونی و سایر رویکردها و استدلال‌ات در رابطه با قرارداد اختیار معامله می‌توان استنباط نمود، این است که این نوع قرارداد به واسطه ورود برخی از انواع معاملات در اقتصاد و بازار سرمایه ایران و پذیرش، انجام و انعقاد اینگونه قراردادها رواج یافته و برخی ویژگی‌ها و اصول آن با بعضی از قوانین و قواعد تعدادی از معاملات و قراردادهای رایج در نظام حقوقی ایران و برخی اصول و قواعد شرعی انطباق دارد که این موضوع دلالت بر عدم استقلال اینگونه قراردادها نیست و ماهیت این نوع قراردادها، مستقل و مجزا از دیگر قراردادهاست. به عبارت دیگر این قراردادها از یکسو دارای ماهیت، مبانی و اصول و ویژگی‌های منحصر بفرد و از سوی دیگر دارای وجوه، ارکان و ویژگی‌هایی مشابه با برخی قراردادهای رایج در نظام حقوقی و شرعی ایران است که البته این تشابهات متضمن سلب استقلال ماهوی اینگونه قراردادها نیست. بنابراین قرارداد اختیار معامله هم از نظر ماهیت و مبانی دارای ویژگی‌های منحصر به فردی است، هم برای دستیابی به اهداف خاصی طراحی و تدوین شده است و هم مورد یا موارد معامله آن می‌تواند متفاوت با مورد معامله در سایر قراردادها باشد، از این رو وجود تعارضات و تناقضات حقوقی، قانونی و فقهی در رابطه با ماهیت و صحت این قراردادها و استدلال‌های موجود در رابطه با این نوع قرارداد نمی‌تواند به ماهیت این نوع قرارداد خدشه وارد نماید و یا این نوع قرارداد را مشابه با دیگر قراردادها قلمداد کند.

منابع:

ابهری، حمید؛ عبدالصمدی، راضیه. (۱۳۹۰). «قرارداد اختیار معامله»، نشریه دیدگاه‌های حقوق قضایی، شماره ۵۵، ۱۱-۰.

امینی، علیرضا و دیگران. (۱۳۹۰). «قرارداد اختیار معامله در فقه»، پژوهشنامه فقه و حقوق اسلامی، شماره ۷. تعمیدی، هادی و دیگران. (۱۳۹۴) «تحلیل و بررسی قرارداد اختیار معامله و قیمت‌گذاری اوراق اختیار معامله در محصولات کشاورزی»، اقتصاد و توسعه کشاورزی، شماره ۱.

حسین‌زاده، جواد؛ شیروی، عبدالحسین. (۱۳۸۶). «وضعیت فقهی و حقوقی قرارداد اختیار معامله»، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۲۷.

حسین‌زاده، جواد. (۱۳۸۷). «تبیین قرارداد اختیار معامله»، مجله حقوق اسلامی، شماره ۱۹، ۹۹-۱۱۹.

حسین‌زاده، جواد؛ موسی‌زاده، فرنوش. (۱۳۹۲). «مقایسه قرارداد اختیار معامله با قمار در حقوق ایران و انگلیس»، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، شماره ۴.

جعفری سرشت، داوود. (۱۳۸۶). گزارش شناخت صندوق مشترک سرمایه‌گذاری، تهران: مدیریت پژوهش توسعه و مطالعات اسلامی.

راعی، رضا و دیگران. (۱۳۹۰). «تبیین ابعاد فقهی، حقوقی و نظارتی قرارداد اختیار معامله در بازار مالی ایران»، فصلنامه تحقیقات مالی، دوره ۱۳، شماره ۳۲.

درخشان، مسعود. (۱۳۸۳). «مشتقات و مدیریت ریسک در بازارهای نفت»، تهران: مؤسسه مطالعات بین‌المللی انرژی.

شعبانی، احمد؛ بهاروندی، احمد. (۱۳۸۹). «قراردادهای آتیها و اختیار معامله ارزی از دیدگاه فقهی و اقتصادی»، دو فصلنامه علمی - تخصصی مطالعات اقتصاد اسلامی، شماره ۱.

عباس‌پور، رضا؛ رجایی‌پور، مصطفی. (۱۳۹۱). «بررسی فقهی قرارداد اختیار معامله»، فصلنامه پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی، شماره ۲۸.

عبدالرحمانیان، محمدحسین و دیگران. (۱۳۹۷). «قرارداد اختیار معامله از منظر فقه اسلامی»، فصلنامه علمی ترویجی اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره ۲۳.

عصمت‌پاشا، عبیدالله. (۱۳۸۲). «فلسفه و سیر تکاملی ابزارهای مالی مشتقه و دیدگاه‌های فقهی»، ترجمه علی صالح‌آبادی، فصلنامه تخصصی اقتصاد اسلامی، شماره ۹، ۱۴۰-۱۲۹.

کاتوزیان، ناصر. (۱۳۷۸). حقوق مدنی: دوره عقود معین (۱)، (معاملات معوض، عقود تملیکی)، چاپ هفتم، تهران: شرکت سهامی انتشار و با همکاری بهمن برنا.

کشتکاری، معصومه؛ علومی یزدی، حمیدرضا. (۱۳۹۲). «ساختار و چالش‌های حقوقی قرارداد اختیار معامله»، مطالعات فقه و حقوق اسلامی، شماره ۸.

محمدی، مهران و دیگران. (۱۳۹۵). «چارچوب طراحی قرارداد آتی و اختیار معامله سبد سهام با کارکردهای قرارداد آتی و اختیار معامله شاخص»، تحقیقات مالی - اسلامی، شماره ۲ (پیاپی ۱۰).

محبی، محسن؛ قلی‌زاده پاشا، عیسی. (۱۳۹۲). «قرارداد اختیار معامله سهام در نظام حقوقی ایران»، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۶۳، ۱۴۱-۱۰۱.

معصومی‌نیا، غلامعلی؛ سعیدی‌نیا، اکبر. (۱۳۸۹). «بررسی فقهی قرارداد اختیار معامله»، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۴۰، ۱۴۵-۱۷۸.

معصومی‌نیا، غلامعلی. (۱۳۸۷). ابزارهای مشتقه (بررسی فقهی و اقتصادی)، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

موسی‌زاده، فرنوش. (۱۳۹۲). «مطالعه تطبیقی ماهیت قرارداد اختیار معامله با قمار»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه علم و فرهنگ.

هال، جان. (۱۳۸۴). مبانی مهندسی مالی و مدیریت ریسک، جان هال؛ مترجمان سجاد سیاح، علی صالح‌آبادی، تهران: گروه رایانه تدبیرپرداز.

Arditti, F. D. (۱۹۹۶). Derivatives: a comprehensive resource for options, futures, interest rate swaps, and mortgage securities. Island Press.

Brown, M. (۱۹۹۶). Managing and Disclosing Risks of Investing in Derivatives. Springer.

Butler, Brian and Isaacs, A. (۱۹۹۶). A Dictionary of Finance. Oxford University Press.

Clam Dictionary of Finance and Accounting, Bloomsbury, London, ۲۰۰۸.

Cuthbertson, K., & Nitzsche, D. (۲۰۰۱). Financial engineering: derivatives and risk management. Wiley.

Dautrich, K., & Yalof, D. (۲۰۱۱). American Government: Historical, Popular, and Global Perspectives, Brief Version. Nelson Education.

Chance, D. M. (۱۹۹۱). An introduction to options and futures. Chicago: Dryden Press.

Dubofsky, D. A. (۱۹۹۲). Options and financial futures: valuation and uses. McGraw-Hill.

Hudson, A. (۲۰۱۷). The law on financial derivatives (No. ۶). Sweet and Maxwell Ltd.

Webber, A. (۱۹۹۴). Dictionary of Futures & Options: ۱۵۰۰ International Terms Defined and Explained. Probus Publishing Company.